

ĽUDSKÁ IDENTITA A HODNOTY DEMOKRACIE

JÚLIUS STRINKA, Filozofický ústav SAV, Bratislava

STRINKA, J.: Human Identity and the Values of Democracy
FILOZOFIA, 48, 1993, No 9, p. 546

The paper aims at the discrimination of two concepts of identity: the identity of human beings and the identity of things. Attention is paid to the mysterious phenomenon of human spirit as a place where the universal determination is interrupted and where freedom enters the world. The comparison of scientific and antropocentric approaches reveals the reductionism in both of them. The necessity of a more complex understanding of man as a determined and a free being at the same time is stressed. As far as the social background of an individual is concerned, the contrary attributes of a totalitarian system on one hand and an open democratic society on the other hand are examined as well as their consequences for the affirmation and the development of human identity. The cultivation of the subjectivity of human individuals brought about by the emancipation has a positive impact on humanity and democracy. The same applies also for the affirmation of national identity. All that is detrimental to democracy entails a damage for national identity.

Vlastnosťou základných, kategoriálnych filozofických pojmov je, že sa v nich ako v kvapke rosy zrkadlí celý svet, nebo i zem i blízko prelietajúci motýľ. Takým je i pojem identity. Navyše, v pojme *ľudskej* identity sa na rozdiel od identity vecí zrkadlí i zázračný fenomén ľudského ducha, onen čudesný kontrapunkt materiálneho bytia, v ktorom sa pretrháva reťaz determinácie a do sveta vstupuje element reflexie a slobody.

Naša téma je užšia. Nekladíme si za úlohu skúmať pojem identity ako kategoriálny pojem v celej bohatosti jeho významov a kontextov. Lenže zúženie témy ani najmenej neznamená zjednodušenie nášho problému. Práve naopak. Tým, že do popredia predmetu nášho záujmu vystupuje človek a *jeho* identita, sa naša téma ešte viac komplikuje. Komplikuje sa tým, že vlastne my sami vstupujeme do témy, my, ako príslušníci ľudského rodu, ako občania, ako filozofi. Ako bytosti, o identite ktorých je reč.

Ďalšie zúženie témy vyplývajúce z toho, že ide o ľudskú identitu v kontexte s hodnotami *demokracie*, je ďalšou komplikáciou nášho problému. Tento kontext, táto väzba problému ľudskej identity s témou demokracie nás zaväzuje interpretovať ľudskú identitu nie iba ako niečo abstraktné, ako čisto filozofický, reálneho života sa nedotýkajúci problém, ale ako problém nanajvýš praktický, ako problém konkrétnych ľudských indivíduí s ich konkrétnymi aspiráciami realizovať sa, uplatniť svoju ľudskú podstatu, dosiahnuť naplnenie svojej predstavy o ľudskom šťastí v kon-

krétnych a súčasných spoločenských podmienkach. V tomto zúžení témy ide o odpoveď na otázku, aké sú optimálne formy fungovania spoločnosti, v ktorých sa to dá dosiahnuť, aké inštitucionálne mechanizmy a záruky sú potrebné na to, aby sa utvrdzovala a rozvíjala ľudská identita.

Treba ešte pripomenúť, že keď hovoríme o ľudskej identite, nemáme na mysli iba ľudského jedinca, iba individuálne ľudské bytosti, ale aj ich rozličné zoskupenia a spoločenstvá, od rodiny a iných prirodzene vzniknutých, ale aj umelo vytvorených skupín a celkov až po také spoločenstvá, akým je napr. etnická skupina, národ, obyvateľstvo istej krajiny alebo regiónu a pod. S istou nadsádzkou môžeme hovoriť i o identite celého kontinentu, napr. Európy, ba i o identite ľudstva ako celku. Osobitnou kapitolou je občianska identita, pri ktorej ide o špecifický prípad ľudskej identity, o tie jej atribúty, prostredníctvom ktorých sa ľudský jedinec realizuje a utvrdzuje ako občan, t. j. vo vzťahu k politicko-štátnemu a právnomu poriadku svojej krajiny.

* * *

Pre skúmanie akéhokoľvek aktuálneho aspektu otázky ľudskej identity je nevyhnutné, aby sme sa pokúsili objasniť, v čom vlastne tkvie ľudská identita, čo robí človeka človekom, o čo vlastne ide, čo máme na mysli, keď prejavujeme starosť o zachovanie a prehĺbenie ľudskej identity.

Pokúsme sa na túto otázku odpovedať komparáciou dvoch vyhranene polarizovaných pohľadov na človeka – kozmocentrického a antropocentrického.

Scientizmus ako metodológia kozmocentrickej koncepcie je tak príkro upriamený na hľadanie vzťahov kauzality a nevyhnutnosti, že z *principiálnych* dôvodov nie je schopný obsiahnuť človeka v celej úplnosti jeho dimenzií a nevecných kvalít, pretože takýto človek sa nevyhnutne vymyká možnostiam striktnej vedeckej analýzy a nemožno ho bezozvyšku začleniť do konštituovaného systému a želaného poriadku sveta. Aby vyhovel požiadavke začleniteľnosti (čo je elementárna požiadavka vedeckej metódy), človek sa musí nevyhnutne zredukovať. Scientizmus ho redukuje tak, že hypostazuje jednu stránku jeho bytosti, ktorá najadekvátnejšie vyhovuje nenarušiteľnosti afirmovaného systému: premieňa ho na výrobcu, na občana, na konzumenta, na príslušníka spoločenskej triedy alebo stavu, na člena organizácie, na príslušníka národa a pod. Nie človek, ale štruktúra, v ktorej je začlenený, systém, v ktorom pôsobí, sa stáva mierou hodnôt.

Pre scientistickú redukcii ostáva človek zakliaty v ríši vecí. Je vecou medzi vecami a scientizmus sa na neho pýta tak, ako sa pýtame na veci: čo je človek?

Aj takto položená otázka má, prirodzene, svoje oprávnenie. Človek je predmetná bytosť ako ktorýkoľvek iný predmet, ani človeka nemožno vyňať zo vzťahov objektívnej determinácie predmetného sveta. Človek však nie je *iba* vec medzi vecami, je „vecou“ vyznačujúcou sa atribútmi, aké nie sú dané nijakej inej veci. Je „vecou“ nad vecami, „vecou“ schopnou prispôbiť si a ovládnuť iné veci, „vecou“, ktorá sa v styku s predmetným svetom nepoddáva tlaku iných vecí, ale cieľavedome

im vnucuje takú formu vzájomnej interakcie, v ktorej sa vyjadruje ich ľudský zmysel, robí z nich konštitutívne prvky vlastného, t. j. ľudského sveta.

Človek teda nie je vec pohrúžená a uzavretá do svojho bytia a pasívna v tomto bytí, ale je bytosť prekračujúca svoje aktuálne bytie, vyčnievajúca zo seba samej, utvrdzujúca sa tým, že si osvojuje svet mimo seba a týmto prenikaním do sveta a zmocňovaním sa ho vyrastá súčasne nad seba samu, prekonáva sa ako aktuálna danosť a otvára sa tomu, čím ešte nie je, ale čím môže byť. Je to bytosť schopná ako deštruktívny živel preniknúť do masívu svojej vlastnej determinovanosti, vklnúť do puklín stuhnutej magmy nevyhnutnosti, roztlačiť a rozrušiť jej skamenené vrstvy a z tohto mŕtveho a nepodajného materiálu vytesať kvádre pre svoju vlastnú, prírodou „nezamýšľanú“ stavbu. Je jediná zo všetkých bytostí, ktorá sa nedáva zgniaviť bremenom svojej nemohúcnosti, ktorá ho nielen nesie, ale i trpí pod ním, vzpiera sa mu, zhadzuje ho a týmto zázračným aktom uvoľnenia sa aspoň na chvíľu vztyčuje nad roztrhanými okovami osudovej nevyhnutnosti svojho bytia.

Takéto chápanie človeka je pre scientizmus nedostupné. Nie je v silách scientistickej metodológie objaviť špecifické ľudské atribúty človeka, vyslobodiť ho zo zakliatej krajiny vecí a vrátiť mu jeho pravú ľudskú tvár. Dimenzie, v ktorých sa človek môže realizovať v úplnosti svojich atribútov, sa nedajú vtesnať do nijakého rámca zvecnených foriem a vzťahov. Na otázku „Čo je človek?“ môžeme dostať len ochudobňujúcu odpoveď.

* * *

Ako sa teda pýtať na človeka?

Existuje aj iná formulácia tejto otázky. Je to formulácia, ktorú nám ponúka antropocentrická koncepcia a ktorá znie: *kto* je človek? Je to spytovanie sa na človeka ako na duchovnú bytosť, ako na bytosť obdarenú vedomím, vôľou, schopnosťou reflektovať, rozhodovať sa, slobodne konať. Touto otázkou sa pýtame na dušu človeka, na tú jeho substanciu, ktorou sa človek vymyká z ríše vecí a začleňuje sa do ríše ducha a slobody. Podľa antropocentricky orientovaných humanistov práve v odpovedi na takto formulovanú otázku treba hľadať kľúč k pravej teórii humanizmu, k riešeniu osudových otázok človeka.

Žiaľ, aj takto formulovanú otázku a odpoveď na ňu musíme považovať za jednostrannú a nepostačujúcu. Zmyslom pravej humanitnej teórie v nijakom prípade nemôže byť iba nastaviť zrkadlo človeku, aby mohol zhliadnúť svoju tvár, a tak prispieť k jeho sebaopoznaniu.

Iste, i to je významné poslanie humanizmu. Vyjasňovanie profilu človeka, jeho ľudských dimenzií, jeho možností a perspektív, najmä v čase, keď sa obraz človeka zahmlil a ľudské spoločenstvo ovládol zákon inercie, môže pre človeka usilujúceho o sebauvedomenie znamenať účinný impulz i etické povzbudenie. Ba v čase, keď živelným pohybom dozrieva potreba spontánnej akcie, môže i takáto komunikácia ideí od subjektu k subjektu zohrávať úlohu efektívneho, mobilizujúceho stimulu. Žiaľ, to sú výnimočné okamžiky dejín. A preto takáto osvetárska funkcia humaniz-

mu nemôže byť jeho pravou funkciou. Ani osveta, ani kazateľstvo nemajú spravidla efekt úmerný vynaloženej energii. Kázanie o človeku, nech by bolo akokoľvek sugestívne, ho dokáže len pramálo zmeniť.

Zmysel pravej humanitnej teórie je teda očividne niekde inde. Ak jej naozaj ide o človeka, o osud človeka, tak sa asi ťažko môže uspokojovať tým, že ho bude iba upovedomovať o jeho ľudských kvalitách a hodnote a napomínať, ak ich zanedbáva alebo sa im spreneverí. Tým síce prispeje k jeho ľudskému sebauvedomeniu, ale v úsilí o praktické uskutočnenie ľudskosti ho v podstate ponecháva osamoteného, odkázaného iba na seba, na vlastné sily a odhodlanosť. Teória, ktorá sa orientuje iba na vypracúvanie modelu človeka, na formulovanie ideí ľudskosti v kvázi čistej podobe, ale vyhýba sa kritickému preskúmaniu predpokladov ich praktického uskutočnenia, sa vlastne vyhýba i vlastnej zodpovednosti za ich uskutočnenie, prenáša ju zo seba na akýsi abstraktný ľudský subjekt, ktorý by mal byť akoby povinný realizovať to, čo sa zrodilo v hlave humanistu. Je to humanizmus, ktorý môže ľahko a bez akéhokoľvek rizika vklznúť aj do nehumánnych pomerov, pretože nemá ambície zmeniť samé pomery, ale iba človeka v nich. Ľudskosť uzamkávajúca sa do subjektu je fakticky iba sublimáciou ľudskosti, kompenzáciou za neuskutočnenú ľudskosť.

* * *

Ako vidieť, pre koncipovanie účinnej teórie humanizmu nemôže byť postačujúca ani odpoveď na otázku „Kto je človek?“. Človek vytrhnutý zo súvislostí a väzieb predmetného sveta je práve taký nemohúci ako človek uviaznutý vo svete vecí. Rovnako ako jednostranný scientizmus, ani jednostranný antropologizmus nemôže byť postačujúcou osnovou pre riešenie problémov človeka a humanity. Ak v zornom poli jednostranného scientizmu nevyhnutne prichádzame k záveru o fatálnej nezmeniteľnosti ľudského osudu, v zornom poli jednostranného antropologizmu sa nám síce sloboda človeka javí ako jeho podstatná vlastnosť, ale súčasne sa zbavujeme reálneho prostredia a priestoru, v ktorom sa môže a má uskutočňovať. Nie je to teda konkrétna sloboda konkrétneho človeka v konkrétnom spoločenskom prostredí, ale abstraktná sloboda abstraktného človeka, a teda iba ilúzia slobody.

Humanizmus vybudovaný na princípoch jednostranného antropologizmu je v podstate utopistickým humanizmom: jeho kritériá sú také idealizované, že sú fakticky nesúmerateľné s reálnym stavom humanity.

Paradoxným výsledkom takejto divergencie medzi skutočnosťou a ideálom je svojrázny typ konformizmu. Pod termínom konformizmu v tejto súvislosti nemáme na mysli bežný význam tohto slova, vyjadrujúci kooperatívny vzťah k etablovanej moci, ale skôr jeho doslovný etymologický význam: konformizmus ako zhodu, spriaznenosť s danou formou, udomácnenosť v danej forme. Antropologický humanizmus nie je síce osobitne zviazaný s nijakou konkrétnou spoločenskou formou – je nadčasový a nadhistorický a teda aj indiferentný voči ktorejkoľvek spoločenskej forme –, ale práve preto súčasne neschopný vypracovať si kritický odstup od prítomnej spoločenskej formy, odkryť zviazanosť existujúcich deformácií humanity

s daným spoločenským modelom, hľadať cesty rozvoja humanity v realistickom úsilí o zmenu daných spoločenských pomerov. A tak – prechádzajúc bez úhony z jednej formy do druhej, neprichádzajúc so žiadnou z nich do konfliktu – ostáva vždy neutrálnym, ale aj vždy – konformným.

Pravý humanizmus sa však vždy vyznačoval práve opačnou vlastnosťou. Nevyžíval sa v projektovaní uskutočnenia humanity kdesi v nedohľadne, ale usiloval sa síce o menej vznešené, ale zato prakticky dosažiteľné ciele. A takéto úsilie sa spravidla ťažko dalo rozvíjať v pohode bezkonfliktného konformizmu, bez zrážok so zvecnými, svojou váhou a inerciou na človeka neraz ťažko doliehajúcimi spoločenskými formami a vzťahmi. Ak človek v tomto zápase dokázal čo len o kúsok rozšíriť priestor humanity, tak to dokázal nie preto, že sa odpútal od skutočnosti a oddal sa vzdialeným víziám, ale vďaka tomu, že bol schopný realisticky sa zmocniť danej skutočnosti, preniknúť k hybným silám jej determinácie a v zhode, ale aj v zrážke s nimi uplatniť svoj dar slobody.

Absolutizovať skutočnosť, že človek nie je uzavretý vo svojom predmetnom bytí, ale je schopný prekračovať ho a aktívne zasahovať do sveta, teda absolutizovať jeho slobodu je rovnako nesprávne ako ignorovať alebo nedoceňovať ju. Len v pochopení jednoty predmetnosti a slobody, v syntéze toho, čo je a kto je človek, sa môže nájsť pravé východisko účinnej humanistickej teórie: teórie, ktorá by progresívny spoločenský subjekt bola schopná orientovať k prekračovaniu svojho aktuálneho bytia, ktorá by bola schopná otvárať nové a realistické perspektívy.

* * *

V tejto polohe, v rovine vzájomného vzťahu podmienenosti a duchovnosti človeka, sa rozvíja i súčasné úsilie o identitu človeka. Z dôvodov, ktoré netreba osobitne vysvetľovať, je toto úsilie zvlášť aktuálne v krajinách, ktoré sa vyrovnávajú so svojou totalitárnou minulosťou, v ktorej dlho a surovo bola pošliapávaná ľudská identita.

Robíme iba prvé kroky na ceste deštrukcie totalitárneho spoločenského systému a hľadania nových foriem fungovania spoločnosti. Totalitárny typ spoločnosti, jeho reálnosocialistická podoba sa za desaťročia svojej existencie jednoznačne preukázal ako neschopný ďalšieho vývoja, ako nespôsobilý adekvátne reagovať na potreby vlastného obyvateľstva i na výzvy prichádzajúce z vonkajšieho sveta. Preukázal sa ako systém, ktorý vyčerpал svoje možnosti, ocitol sa v slepej uličke, vo zvieracej kazajke svojej vlastnej nemohúcnosti. Nepomohol mu ani pokus regenerovať ho vlastnými silami, vnútorne ho obrodil programom prestavby. Jeho koniec sa stal osudovo nevyhnutný.

Dnes je však zároveň jasné aj niečo iné: že totiž pád komunizmu, zrútenie sa totalitárneho systému ani zďaleka nevedie automaticky k etablovaniu novej, demokratickej, otvorenej a vývojaschopnej spoločnosti. Vývoj v niektorých, ba takmer vo všetkých postkomunistických krajinách názorne ukazuje, že vymaňovanie sa z panciera starých štruktúr a hľadanie nového usporiadania spoločenských vzťahov môžu sprevádzať bolestivé kŕče spoločenského organizmu, ba i splácanie krvavej dane pri

odčinovali skutočných alebo domnelých krívd a príkorí. Etablovanie novej spoločnosti je zložitý dlhodobý proces, pre rozvinutie ktorého sa pádom komunistického režimu vytvorili iba prvé predpoklady. Cesta k novej spoločnosti nie je priamočiara, je to cesta mnohých peripetií, zákrut, návratov, recidív, je to cesta skúšok a hľadania. Aj keď existujú hotové, dobre fungujúce modely, habitus každej krajiny je natoľko originálny, že akýkoľvek vonkajší vzor môže mať len inšpiratívnu, no nie normatívnu hodnotu.

* * *

Z čoho vyplývajú komplikácie pri prekonávaní ťaživého dedičstva totalitárneho systému, toho živému ľudskému spoločenstvu odcudzeného monštra, dusiaceho svojimi chápadlami kľúčiace výhonky demokracie, slobody, ľudskosti?

Tvrdošijná zotrvačnosť a životaschopnosť odcudzenej skutočnosti totalitárneho systému má svoje prirodzené príčiny. Keby totalitárny systém bol iba sústavou inštitucionálnych foriem, akousi odľudštenou mašínériou fungujúcou mimo prirodzeného ľudského spoločenstva, jeho deštrukcia po revolúcii by bola pomerne jednoduchá. Podstatnou črtou totalitárneho systému však bolo, čo napokon naznačuje aj jeho pomenovanie, dôsledné, rafinovanými spôsobmi uskutočňované vynucovanie si spoluúčasti alebo prinajmenšom mlčanlivého súhlasu každého jednotlivého občana. Systému sa tým vo väčšej či menšej miere, avšak v celospoločenskom rozsahu podarilo dosiahnuť nalomenie integrity takmer každého jednotlivého obyvateľa. Strata sebaucty, strata občianskeho sebavedomia a hrdosti, akési vyvlastnenie jednej z podstatných zložiek štruktúry osobnosti a na druhej strane vŕstevovanie strachu, vedomia závislosti, konformnej poddajnosti vo vzťahu k inštitútom vlastniacim moc znamenalo vo svojich dôsledkoch ťažkú deštrukciu ľudskej identity.

Ďalšou dôležitou okolnosťou, i keď v mravnom zmysle zdanlivo neutrálnou, bol paternalistický vzťah štátu voči obyvateľom. Pre drvivú väčšinu obyvateľov bolo v podstate vítané a pohodlné, že štát prevzal prevažne na seba starosť o udržiavanie elementárnych existenčných podmienok jednotlivcov. No daň, ktorú za to občania platili, bola obrovská. Nielen v tom, že možnosti ich sebauplatnenia boli silne limitované a vymknutie sa spod mocenskej kontroly sankcionované. Oveľa väčšie a dlhodobo pôsobiace škody sa spôsobili na mentalite obyvateľstva. Desaťročia trvajúca absencia dostatočne využiteľného priestoru pre formovanie vlastného osudu, spoliehanie sa na štátom zaručované istoty stimulovalo v ľuďoch pasivistické postoje, motiváciu zameranú nie na tvorbu hodnôt, na rozvíjanie kreatívnych schopností, ale skôr na schopnosť úspešne prežiť, prispôbiť sa, profitovať buď zo svojej nenápadnosti, alebo z agilnej servilnosti. Tento pragmatický postoj k moci ovládajúcej osudy ľudí bol vlastne prejavom vynútenej sebaobrany proti molochu totalitárneho systému, spôsobom správania sa umožňujúcim prežiť a čiastočne, v relatívne obmedzenom priestore i realizovať niektoré, najmä profesijné ambície.

Táto mentalita obyvateľstva, tento pasivistický postoj k svetu i k vlastnému životu, tento nedostatok odhodlanej vôle čeliť vonkajšej manipulácii, limitujúcim, zvonku

vnučováním štandardom a prekračovať povolený horizont je fatálne retardačným faktorom želanej dynamizácie spoločnosti, jej pohybu smerom k otvorenej demokratickej spoločnosti. Spomínané vlastnosti, ktoré sa za desaťročia života v totalitárnom systéme v ľuďoch vypestovali a stali sa vo veľkej miere jednou z konštánt ich psychicko-mravnjej konštitúcie, sú veľmi výrazným prejavom narušenia ľudskej identity, výrazným fenoménom odcudzenia sa človeka svojej ľudskej podstate.

* * *

Jedinou cestou, ako deštruovať odcudzenú realitu, ako „otvoriť“ spoločnosť optimálnym možnostiam svojho vlastného rozvoja, je aktivizácia protipólu odcudzenia, t. j. tvorivého ducha ľudských subjektov a ich zoskupení, ich menších alebo väčších spoločenstiev. Práve subjektivita človeka, jeho schopnosť reflektovať seba i svet a cieľavedome doň zasahovať je totiž tým zázračným fenoménom, v ktorom sa pretrháva homogenita determinácie, prameňom slobody, tvorby a pretvárania. Ľudský duch, jeho invencia, jeho tvorivá schopnosť, jeho schopnosť transcendencie a slobody je tou najproduktívnejšou hodnotou, ktorou disponuje ľudská spoločnosť, hodnotou, ktorá je zdrojom, tvorcom všetkých ostatných hodnôt. Demokratická spoločnosť musí byť otvorenou predovšetkým pre nehatenú sebarealizáciu tohto ducha, pre sebauplatnenie každého ľudského jedinca. Nech si z komplexu problémov týkajúceho sa charakterizácie demokratickej, t. j. otvorenej spoločnosti vyčleníme ktorýkoľvek partikulárny problém, vždy musíme mať na zreteli jeho zviazanosť s uvedeným prvotným východiskom, musíme ho riešiť ako odpoveď na otázku, či a v akej miere sa jeho riešením otvára alebo zahatáva priestor pre uplatnenie duchovného potenciálu spoločnosti.

Z tohto prioritného významu subjektivity ľudského jedinca a z nej odvodennej subjektivity ľudského spoločenstva vyplýva dôležitý záver pre vzťah identity a demokracie. Nielen reflektujúci subjekt, ale každý celok schopný sebaorganizácie je voči svojmu okoliu tým komunikatívnejší, čím bohatšia je jeho vnútorná organizovanosť, čím väčšia je jeho integrita, čím hlbšia je jeho identita. Identita nie je v rozpore s demokratickou otvorenosťou, naopak, podmieňuje ju. Len subjekt hlboko si vedomý svojej identity, svojej svojbytnosti, svojej osobitosti vo vzťahu k okolitému prostrediu, ale aj k iným subjektom, je schopný apercepcovať a adekvátne reagovať na vonkajšie podnety, spracovať ich primerane svojim potrebám, a tým obohatiť svoj status, rozšíriť svoj akčný rádius. Emancipačný proces, v ktorom sa vyzrievajúci subjekt utvrdzuje vo svojej identite, v ktorom sa jeho subjektivita kultivuje a diferencovane rozvíja, je nezvratný a v podstate pozitívny jav na scéne humanity a demokracie.

V tomto svetle sa spory o vzájomnej nezlučiteľnosti tzv. občianskeho a národného princípu javia nielen ako umelo vykonštruované, ale ako máťuce. Veď predsa jedným z podstatných atribútov občana je vedomie jeho začlenenosti do obce, do spoločenstva, ako aj vedomie príslušnosti k národu. Vывodzovať dôsledky z uvedenia si tejto svojej začlenenosti, konať v zhode s týmto vedomím je jedným zo

základných ľudských a občianskych práv. Rešpektovať toto právo je elementárnou povinnosťou demokratického štátu. Ide len o to, aby sa uplatňovaním tohto práva nenarušovalo, nezužovalo, nenegovalo rovnaké právo občana, ktorý sa hlási k príslušnosti k inej obci, k inému spoločenstvu, k inému národu. Lenže to je už otázka uznania a rešpektovania istých pravidiel hry, stanovovania postupov, v ktorých sa ujasňujú, kryštalizujú vzájomné vzťahy medzi rozličnými spoločenstvami, a nie otázka principiálnej nezlučiteľnosti občianskeho a národného princípu.

* * *

Zdá sa, že pre krajiny východnej a strednej Európy, vymaňujúce sa z následkov ťaživého dedičstva komunistického systému, je osudovo nevyhnutné prejsť ešte dlhý, trnitý úsek na ceste k slobode a demokracii. Na rozdiel od toho súčasného, keď vlastne stále iba striasame zo seba popraskaný pancier totality, pôjde o úporné úsilie nájsť svoju novú podobu, svoju pravú identitu. Bude to ťažký zápas o odstránenie príčin stagnácie a úpadku, o nájdenie prirodzených zdrojov oživenia a rastu, o obnovu vlastnej sebadôvery, sebaistoty a sebaúcty, ale aj úcty a rešpektovania partnerov, s ktorými nám je súdené spoločne žiť, kooperovať a usilovať sa o spoločné dobro.

Nespochybniteľné v tomto zápase je jedno: že dlhodobý záujem národa a demokracia sú dve navzájom od seba neodlučiteľné veci. Akýkoľvek pokus o narušenie demokracie, o obnovu autoritárskeho režimu je principiálne protinárodný, i keď sa akokoľvek úspešne maskuje práve národnými záujmami. Platí to tak vo vnútornej politike krajiny, ako aj vo vzájomnom vzťahu medzi krajinami. Demokracia so všetkými svojimi atribútmi slobody, tolerancie, zákonnosti, rešpektovania a ochrany ľudských a občianskych práv a slobôd, so všetkými svojimi odskúšanými a osvedčenými inštitúciami a inštitútmi, a to aj s prihliadnutím na ich nedokonalosť a negatívne stránky, je podstatnou, integrálnou zložkou národnej identity. Všetko to, čo okliešťuje demokraciu, ochudobňuje i národnú identitu. Demokracia je telom tvoriacej sily národa, je tým predmetným svetom, v ktorom jedine sa môže nehatene uplatniť a rozvinúť subjektivita národa, jeho produktívna schopnosť, jeho kultúra, jeho duchovný potenciál. Povzbudzujúce pre nás je, že žijeme v čase, keď idea demokracie – a to i napriek jej lokálnym a, dúfajme, iba dočasným ohrozeniam, ako i napriek jej rozličným neduhom aj v jej rozvinutej podobe – má v Európe a vo svete takú autoritu, že aj nám, obyvateľom tejto krajiny a tohto regiónu, žijúcim v krehkých postkomunistických pomeroch, môže byť dosatočnou oporou v našej nádeji uskutočniť svoj sen o slobode a azda i o budúcej prosperite.